

Лантух І. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії і права
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Lantuh I. V.
PhD in Economics,
Associate Professor of Business and Management Faculty
Kharkiv National Automobile and Highway University

ДЕРЖАВНИЙ ДВОРЯНСЬКИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ЯК ІНСТРУМЕНТ КАПІТАЛІСТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

STATE NOBLE LAND BANK AS AN INSTRUMENT OF CAPITALIST ECONOMY IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

Анотація. У роботі розглянуто діяльність Державного дворянського земельного банку, який був створений для підтримки дворян-землевласників, щодо вирішення проблеми їх заборгованості по кредитам. Проте автор доводить, що основна маса дворян не була у сутяжному стані щодо позичок і використовувала банк для забезпечення собі комфортного існування, одержуючи від уряду значні преференції у вигляді різних пільг та подовження терміну кредиту, а це давало можливість поступово модернізувати сільське виробництво.

Ключові слова: Державний дворянський земельний банк, кредит, дворяни-землевласники, борги, позика.

Вступ та постановка проблеми. Селянська реформа 1861 р. дала поштовх радикальним перетворенням на селі, які мали широкий резонанс, тому що торкнулися всіх секторів економіки. Але ці зміни потребували значних капіталовкладень, на які Російська імперія і Україна, яка була її невід'ємною частиною, були надзвичайно бідними. Для того щоб вирішувати проблеми сільськогосподарського виробництва, створювалися умови швидкого розвитку так званого іпотечного кредиту. Тому відразу після реформи 1861 р. уряд підготував «Положення про міські громадські банки» (1862 р.), загальнодержавний закон «Про відкриття кредитних установ земствами» (1872 р.), загальні правила «Про порядок заснування кредитних установ приватними особами» (31 травня 1872 р.) [1]. Але це були умови для розвитку дрібного іпотечного кредиту, який не міг задовольнити дворян-землевласників, що мали великі борги. По суті, реформа 1861 р. вирішила проблему заборгованості останніх за рахунок селян. Про це красномовно свідчить заборгованість по кредитах українських дворян-землевласників у 1859 р., яких було на той час 61,1%. А в 1879 р. кількість заборгованих поміщицьких господарств становила вже 18,1% [2]. Однак нездатність поміщиків організувати на великих земельних масивах конкурентоспроможні господарства зернового та тваринницького напрямів, що особливо стало відчутне в умовах аграрної кризи кінця ХІХ ст., зумовило різке зростання їхньої заборгованості. Вирішувати цю проблему можливо було тільки на державному рівні, а саме створенням Державного дворянського земельного банку, який став одним з інструментів упровадження капіталістичного виробництва на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення банківської системи в Україні присвячено цілу низку робіт, які торкаються різних проблем, у тому числі й іпотечних [3]. Проте висвітлення роботи Державного дворянського банку дається епізодично у пазі загальної проблеми становлення і функціонування земельних банків [4].

Метою даної роботи є показ механізмів діяльності Державного дворянського банку в ліквідації заборгованості з боку його позичальників.

Результати дослідження. Державний дворянський земельний банк був заснований у 1885 р. для підтримки дворян-землевласників щодо вирішення проблеми їх заборгованості по кредитам. Спочатку термін позички становив 48,8 років, а сам кредит не міг перевищувати 60% вартості маєтку. Але був і виняток, який допускав позички у 75% вартості маєтку. Відсотки становили 6,25 крб. на кожні 100 крб. боргу. Боржникам, які впродовж шести місяців не змогли внести платіж, загрожував продаж маєтку з публічних торгів [4, с. 65].

Журнал «Вісник фінансів», як відомо, вітав появу цього банку з повною впевненістю, що «сприяння, яке буде ним здійснено дворянському землеволодінню, не буде потребувати якихось матеріальних витрат із боку держави, так як уряд, стаючи тільки посередником між землевласниками і капіталістами, забезпечить першим кредит на тих же, по можливості, умовах, на таких само як держава надає позики» [5]. Міністерство фінансів, що опікувалося цим процесом, прийшло до висновку, що «безумовно, знищені усілякі передбачення про видачу дворянам-землевласникам позичок із власних засобів казначейства або із інших сум, що знаходяться у розпорядженні уряду, так як, не говорячи вже про те, що таким способом не сталося можливості задовольнити потребу в кредиті у будь-яких широких розмірах, бо цей спосіб був би поєднаний із збільшенням податкового навантаження; як не бажано здешевлення кредиту, але ні в якому разі воно не повинно бути досягнуто шляхом знедолення останніх класів населення» [5]. Але таку впевненість поділяли не всі, навіть у самому дворянському середовищі. Останні вважали, що банк, який народився, збільшить лише заборгованість дворянського землеволодіння (як це було вже при здешевленні кредиту, коли кількість боржників збільшилася аж на 130%), тим самим прискорить його ліквідацію і зчинить масу великих втрат і самих серйоз-

Таблиця 2

**Кількість власників землі
за соціальним станом у 1882 р. [7]**

Соціальний стан	Кількість	У відсотках (%)
Селяни	278179	57,8
Дворяни	114480	23,8
Міщани	58004	12,1
Різничинці	18065	3,2
Купці	12630	2,6

Таблиця 3

**Кількість землі,
що належала землевласникам у 1882 р. [7]**

Землевласники	Кількість землі (дес.)	У відсотках (%)
Великі власники	64666313	70,6
Дрібні власники	11325987	12,5
Середні власники	9332867	10,2
Хуторяни	6280678	6,9

За соціальним станом землеволодіння розподілялися наступним чином (табл. 4).

Таблиця 4

**Кількість землі, що належала землевласникам,
за соціальним станом у 1882 р. [7]**

Соціальний стан	Кількість землі (дес.)	У відсотках (%)
Дворяни	73024814	70,6
Купці	9793961	10,7
Селяни	5626245	6,1
Міщани	1909603	2,1
Різничинці	1351222	1,4

Аналіз цих таблиць дав можливість констатувати два важливих факти:

– по-перше, хоча абсолютна і вельми значна більшість приватної земельної власності (майже чотири п'ятих усього підсумку) належала саме дворянам-землевласникам, але половина всієї її кількості повинна бути віднесена до розряду хуторян. І це не буде здаватися дивним тому, хто знав, що в багатьох вітчизняних хлібородних губерніях зустрічалися цілі селища таких дворян-землеробів, які майже нічим не відрізнялися від селянського стану;

– по-друге, середня земельна ділянка кожного власника становила: у великих власників – біля 4 086 десятин, у середніх – 709, у дрібних – 238,5 у хуторян – не більше 15,5, тоді як за станом: у купців – 775,5 десятин, у дворян – біля 638, різничинців – 75, у міщан – 33 і в селян – трохи більше 20 [7].

Першість у даному випадку купецького землеволодіння над усіма іншими була прямим наслідком звільнення селян завдяки реформі 1861 р.: дуже багато із душевласників не знайшли для себе вигідним хазяйнувати на нових, комерційних засадах, і відразу величезна кількість належної їм землі перейшла до рук купців, причому купувалася вона частково заради експлуатації лісів, частково – у вигляді спекуляції землею як досить значним джерелом орендного доходу, частково – для заводської розробки торфу, глини, вугілля, заліза та інших місцевих багатств. Проте найбагатші із хлібних торговців купували великі простори землі, для того щоб «самим стати засівальниками». І в останньому випадку вони вже ставали кращими із місцевих господарів, бо не обмежуючись в оборотному капіталі, більше тримали худоби, краще удобрювали і обробляли лани, уважно відносилися до своїх робітників, котрі тому і наймалися до них охоче, ніж до інших землевлас-

них ускладнень. Це підтверджувала практика, бо банк за чотири роки свого існування (1885–1889 рр.) вже роздав своїм клієнтам біля 200 млн. крб. і, звичайно, обійшовся державі не без жертв, а саме зробив некомфортними звичайні до нього операції Державного банку і загальмував повне здійснення відомого заходу відносно тимчасового випуску кредитних білетів. Тому треба зазначити, що започаткування Дворянського банку було направлено на підтримку господарства і на охорону маєтків від продажу за допомогою кредиту, але насправді це ледь не призвело до протилежної цілі – доставляючи багатством неспроможним або нужденним новий зручний спосіб заборгувати, без розрахунку на погашення боргу із прибутків маєтку.

Незважаючи на цю різномудність, урядовий погляд на Дворянський банк не змінився. Наведена довідка з офіційних джерел, безумовно, переконувала, що позицію уряду можна сформулювати у вигляді наступних положень:

1) уряд засудив казенні поземельні банки як заклади, які легко здійснені і без його участі, але для казни дискомфортні;

2) якщо уряд і вирішив прийти на допомогу нужденним у землі селянам і деяким із дворян, які потребували більш дешевого кредиту, проте він у самій категоричній формі вважав, що допомога ця буде полягати тільки у посередництві, що ніякі видачі сум, якими він володів, не будуть мати місця і що ні в якому випадку останні прошарки населення не будуть платниками за несправних банківських боржників.

Тому з допомогою офіційних цифрових даних центрального статистичного комітету доведемо, що дворянське землеволодіння не знаходилося в сутяжному стані, щоб бути нужденним у скасуванні з нього банківських позичок. У «Збірці свідчень по Європейській Росії за 1882 р.» знаходяться таблиці III та V, де наводяться вельми ретельні і засновані на «особливому обстеженні» цифрові дані по приватному особистому землеволодінні у 49 губерніях, але без земель Війська Донського та Привіслянській губернії та Фінляндії, з указівкою як розмірів земельної власності, так і суспільного становища самих власників [6]. Усі ці дані свідчили, що за вирахуванням селянських земель, які становили біля 131 000 000 десятин, загальна чисельність усіх особистих власників становила 481 358, а кількість землі, що їм належала – до 91 605 485 десятин [7]. Розглядаючи ці загальні підсумки, з'ясуємо, яке місце займало власне дворянське землеволодіння, яке поступово повинне було переходити на рейки капіталістичної модернізації і перетворюватися у промислове сільське господарство, бо дворяни були тим рудиментом феодалізму, який гальмував цей процес.

Звіт за 1882 р. давав змогу прослідкувати, яке місце займало власне дворянське землеволодіння за певними показниками (табл. 1).

Таблиця 1

**Кількість землевласників
за розмірами земельної ділянки за 1882 р. [7]**

Землевласники	Кількість	У відсотках (%)
Хуторяни	404881	84
Дрібні власники	47482	9,9
Великі власники	15826	3,2
Середні власники	13169	2,7

Цікавим був і їх соціальний стан, про що свідчить табл. 2.

Що стосувалося кількості землі, яка належала землевласникам, то це видно з табл. 3.

ників. Вони отримували на своїх ланах кращі врожаї, переробляли зерно в крупу, муку, вино та масло, самі і торгували своїми продуктами і, врешті-решт, збирали максимум того, що могла давати земля у роботах і хазяйновитих руках.

Ці факти давно були підтвержені як експедиціями об'єднаних товариств російського географічного та вільного-економічного, так і комісією під керівництвом статс-секретаря Валуєва [7]. Також вони знайшли своє повне підтвердження і в самому розмішені купецького землеволодіння. Так, найбільші маєтки, що належали цьому стану, у кількості 2 867 знаходилися в Пермській губернії із середньою ділянкою 25 261 десятина, в Оренбурзькій – 11 206 десятин, Мінській – 3 497, Уфимській – 2 789, Самарській – 2 523, Астраханській – 2 221, Новгородській – 1 897, Таврійській – 1 816, Волинській – 1 722, Херсонській – 1 584, Естляндській – 1 557, Олонецькій – 1 538, Гродненській – 1 405, Бессарабській – 1 303, Катеринославській – 1 187, Саратовській – 1 158, Костромській – 1 069 десятин, тобто саме в губерніях, які відрізнялися або лісовими масивами та мінеральними багатствами, або великомасштабним хліборобством та скотарством. Третя частина купецького землеволодіння знаходилася в Україні [7].

Цей факт свідчив про те, що при бажанні та вмінні можна і на вітчизняних теренах здобувати гарні статки із сільського господарства, навіть суто степового, яке часто знаходилося під впливом різних природних катаклізмів.

Щодо дворянського землеволодіння, то за свідченнями, що наведені в таблицях, слід зазначити, що майже половина дворян-землевласників, тобто 57 240 осіб, повинна бути віднесеною, за розмірами їх ділянок, до розряду хуторян, середня ділянка яких визначалася 15,5 десятин. Це тому, що з числа купців, по відносним розмірам їх землеволодінь, лише дуже небагатьох можна було віднести до хуторського розряду. Причина ще і в тому, що загал хуторян, а саме 404 881 особа, далеко не заміщував собою володіючих землею селян, міщан, різночинців, навіть якщо їх повністю признати хуторянами (354 248). Проте зробити цього не можна, бо серед власників, що належали до дрібного та середнього розряду, були і власники великих ділянок землі. Так, середній розмір селянських наділів в Астраханській губернії сягав 761 десятину, у Ліфляндській – 556, Естляндській – 256, Оренбурзькій – 242%, Самарській – 139, Катеринославській – 134. Така ж міщанська ділянка сягала в Естляндській губернії – до 830 десятин, у Ліфляндській – 772, Оренбурзькій – 468, Курляндській – 212, Новгородській – 207, Астраханській – 200 десятин. Серед різночинців середній розмір землеволодіння сягав 1 736 десятин в Олонецькій губернії, 1135 – у Вітебській, 590 – в Оренбурзькій, 561 – у Курляндській, 530 – в Естляндській, 503 – у Бессарабській тощо [7]. Виходячи з цих свідчень, було очевидним, що середній розмір дворянського землеволодіння, що визначався для всіх дворян 49 губерній у 638 десятин, повинний десь збільшитися для тієї останньої половини дворян, які не належали до хуторського розряду. Тут виникає природне питання: де ж відбулося це збільшення і як?

Щоб відповісти на це питання, необхідно 49 губерній розверстати на сім смуг, як за місцезнаходженням, так і за однаковістю природних умов, в яких знаходилися сільськогосподарські ділянки. Виявилися наступні смуги [7]:

1) *північна* – з Архангельською, Вологодською, Олонецькою, Новгородською, Санкт-Петербурзькою, Псковською губерніями;

2) *верхньоволжська* – з Костромською, Тверською, Ярославською, Нижегородською, Казанською, В'ятською губерніями;

3) *балтійська* – з трьома Остзейськими губерніями;

4) *західна* – з Ковеньською, Віленською, Вітебською, Могилевською, Гродненською, Мінською, Смоленською та Чернігівською губерніями;

5) *центральна* – з Володимирською, Московською, Калузькою, Тульською, Рязанською, Тамбовською, Пензенською, Сибірською, Орловською, Курською губерніями;

6) *східна* – з Пермською, Уфимською, Оренбурзькою, Самарською, Саратовською, Астраханською губерніями;

7) *південна* – з Воронежською, Харківською, Полтавською, Київською, Волинською, Подільською, Катеринославською, Херсонською, Бессарабською, Таврійською губерніями.

Розглядаючи дворянське землеволодіння по кожній смузі, одержимо наступну таблицю:

Таблиця 5
Дворянське землеволодіння за 1882 р. [7]

Полоси	Відсоток дворянського землеволодіння у загалі (%)	Відсоток із загалу приватних земель, що знаходилися у дворян (%)	Кількість десятин землі, що приходилися на дворянській наділ (десятин)
Північна	10,9	65,5	847
Верхньоволжська	10,6	71,9	612
Балтійська	75	94,2	2842
Західна	39	88,4	425
Центральна	23,9	77,8	380
Східна	29,4	78,7	3357
Південна	29,7	81,7	616

Цю таблицю співставимо зі звітами Державного дворянського земельного банку за 1886 р. та за 1887 р., саме в ці роки в нього була найбільша кількість позичальників [7]. Отже, можна зробити декілька висновків:

1. Максимум дворян-землевласників зосереджено в *балтійській та західній* смугах, де, з одного боку, дворянство мало надто багато землі (2 842 десятини), щоб бути нужденним у послугах Дворянського банку, або, з іншого боку, якщо б і було нужденним у ньому, то по відносній мізерності своїх земельних ділянок (425 десятин). Цим і пояснювалося, що в перші два роки існування Дворянського банку, а саме в 1886–1887 рр., із 36 025 дворян-землевласників балтійської та західної смуг скористалися його кредитом лише 469 осіб, або 1,3% загалу. Зокрема, по губерніях це становило: у Смоленській – 199 осіб, Чернігівській – 132, Вітебській – 52, Могилевській – 40, Віленській – 16, Ковеньській – 12, Гродненській – 11, Мінській – 7 осіб.

2. Таблиця також свідчить, що хоча у дворянства *східної смуги* був менше простір приватної земельної власності, проте розмір середніх ділянок був найвищий, ніж по усіх інших земельних смугах. Зокрема, він доходив: у Пермській губернії – до 109 711 десятин, Оренбурзькій – 5 285, Астраханській – 3 251, Самарській – 1 879, Уфимській – 1 874, Саратовській – 1 267 десятин. А це зобов'язувало враховувати, що в масі позичальників дворянського банку були і такі, котрі шляхом закладення своєї землі за досить низькі відсотки купували можливість одержувати більш високі і стабільні прибутки, аніж які приносила земля. Саме, як нам уявляється, із цієї причини кількість боржників Дворянського банку за два роки зросло до 191 особи, зокрема у Саратовській губернії – 153 особи, Самарській – 23, Уфимській – 13, Оренбурзькій – та Астраханській по одній особі, що становило 4,6%

усіх місцевих дворян-землевласників, яких нараховувалося 4 180 осіб.

3. Найменша кількість дворян-землевласників припадала на *північну та верхньоволжську смуги*. У північній смузі середній розмір кожної ділянки хоча і доходив до 847 десятин, але за умов клімату і бідного ґрунту земля була неперспективною. У верхньоволжській смузі середній розмір ділянки не перевищував 612 десятин. При цьому слід ураховувати той факт, що за два роки із 17 377 місцевих дворян-землевласників до послуг Дворянського банку звернулося лише 341 особа. Зокрема, у Казанській губернії – 101 особа, Тверській – 78, Санкт-Петербурзькій – 56, Новгородській та Псковській – по 31, Ярославській – 25, Нижегородській – 8 і Костромській – 1, або менше 2%. Факт цей знаходився в найміцнішому зв'язку з тим, що дворяни хутірського розряду майже зовсім не належали до клієнтури Дворянського банку. Про це свідчила та обставина, що Дворянський банк лише в надзвичайних випадках видавав понад 60 крб. за орну десятину або 930 крб. за 15½ десятин. Тому за два досліджувані роки видав маленьких позик, розміром кожна до тисячі карбованців, тільки 54 особам, що становило 0,09% дворян-хуторян усього загалу.

4. Що стосувалося *південної смуги*, тобто України, то хоча розміри середньої дворянської ділянки, що становили 616 десятин, були майже однаковими із верхньоволжською, проте саме гарний ґрунт, близькість до морських портів створили той ефект, що губернії, які входили до складу цієї смуги, відрізнялися добрим і постійним урожаєм, а також більшу кількість боржників давали Дворянському банку саме вони. І це незважаючи на те, чи вони належали до розряду великих землевласників, як у *Катеринославській* губернії із середньою дворянською ділянкою в 1 243 десятини, або у *Бессарабській* губернії із ділянкою в 1 079 десятин, або самою дрібною ділянкою, як у *Полтавській* губернії, із середньою ділянкою в 170 десятин. Від цього із 28 928 місцевих дворян-землевласників встигли за два роки заборгувати Дворянському банку 1 359 осіб, а саме: у *Полтавській* губернії – 426 особи, *Воронезькій* – 223, *Харківській* – 207, *Катеринославській* – 177, *Бессарабській* – 123, у трьох південно-західних – 135, у *Херсонській* – 41, у *Таврійській* – 27, або 4,7% усього загалу.

Наочним доказом того, що розміри середнього землеволодіння до кількості боржників не мали ніякого значення, могло слугувати співставлення Полтавської губернії із сусідньою Чернігівською, де середня дворянська ділянка не перевищувала 187 десятин, але де до послуг банку звернулося втричі менше клієнтів, ніж у Полтавській. Ще наочніше це ж явище повторювалося у центральній смузі. Правда, середній розмір дворянської ділянки становив тут мінімальний рівень, а саме 380 десятин, але найбільш хлібородні тут губернії давали Дворянському банку за два роки більшу кількість боржників, ніж губернії, що жили за рахунок покупного хліба. Усе це призвело до того, що з 27 970 дворян-землевласників зробилися клієнтами Дворянського банку 2 141 особа, причому в Орловській губернії – 859 осіб, Курській – 353, Рязанській – 340, Тамбовській – 282, Тульській – 257, Сибірській – 180, Пензенській – 164, Калузькій – 127, Московській – 56, Володимирській – 25, або 7,7% усього загалу. Як мало і тут впливали середні розміри дворянської ділянки, видно із співставлення Орловської губернії, де така ділянка становила 400 десятин, з Курською, де вона була майже вдвічі менша, а саме 204 десятини.

Як же можна було пояснити таке явище: чим кращі умови дворянського господарства, тим більша потреба хазяїв у кредиті, і навпаки? На нашу думку, це явище

мало чисто психологічне пояснення, і пояснити його можна було тим, що боротьба із зовнішніми обставинами і формувала риси підприємливості, а саме: настирливість у переслідуванні різних цілей, розрахунок на власні сили і ні на що більше, вміння задовольнятися тим, що є, які самі по собі складають вже досить значний капітал, що позбавляло людину від необхідності шукати ще інші капітали на боці і платити за них відсотки. І, навпаки, сприятливе зовнішнє середовище виховувало протилежні якості, при яких людина скоріше слабшала і волею, і розумом, легко піддавалася надіям, не прагнула корегувати свої потреби, а тому легше ставала позичальником. Так, володимирівські дворяни, без сумніву, хазяйнували у гірших умовах, ніж орловські, але у перших заборгованість складала 1,2% усього загалу, тоді як у орловських – 11,7%.

А *Полтавська* губернія мала ще більші переваги перед Володимирівською та Орловською губерніями. Так, приватних земель у губернії нараховувалося 2 021 000 десятин, де дворянам належало 1 727 000 десятин, або 85%. Із цієї кількості у Дворянський банк було закладено лише 238 000 десятин, тобто менше однієї сьомої частини дворянської землі. При цьому їх середній борг становив 57 крб. за десятину. Платіж же в Дворянський банк із десятини становив 3,3 крб. Усім іншим земельним банкам полтавські землевласники всіх без винятку станів заклали 554 000 десятин, або біля четвертої частини усього приватного землеволодіння. Взагалі, борг землеволодіння всім банкам разом становив 36 000 000 крб. Як бачимо, три п'ятих усього земельного простору маєтків дворян не були закладеними в банках, а із останніх двох п'ятих, а це менше ніж для третьої частини, мало значення питання про платіж Дворянському банку. Проте і ця меншість далеко не завжди була зацікавленою у справі несплати боргу [8].

Висновки. Позичальниками у середовищі вітчизняних дворян-землевласників робили не стільки розміри землеволодіння і оточуючі умови, що знаходилися поза самого хазяїна, скільки загальноприйняте життєве правило, що усілякі позики та збори на вітчизняному терені не сплачувалися, а стягувалися. Наведені вище розрахунки з усією наочністю свідчили, що за два роки існування Дворянського банку (1885–1887 рр.) до послуг його звернулося 4 503 землевласника. Якщо припустити, що всі вони зробилися позичальниками, то кількість їх становила менше 4% усього загалу дворян-землевласників. Тому ці 4% не можна ототожнювати з цілим дворянським землеволодінням.

Дворянський банк забезпечував кредитами майже усі прошарки населення, які мали справу із землею, і цим сприяв розвитку сільськогосподарського капіталістичного виробництва. Тим більше уряд сприяв цьому, як не сприяв жодній подібній банківській установі. Так, у кінці 80-х років XIX ст. Міністерство фінансів знизило розмір платежів по кредитах на 0,5%, а термін позички збільшився до 51,9 року. У цей же час обігові кошти банку були збільшені шляхом випуску 5% закладних зобов'язань, що дало банку прибуток у 80 млн. крб. (1889 р.). А враховуючи прохання дворян, уряд дозволив видавати позички останнім готівкою.

Нова редакція Статуту банку, що була поновлена у 1890 р., встановила дев'ять термінів кредитування замість двох і визначила мінімальний термін кредитування – 11 років і максимальний – 66 років і 6 місяців. А у 1891 р., керуючись екстремальними умовами, а саме неврожаєм, уряд скасував торги збанкрутілих поміщиків і надав право розстрочки до 20 півріч з анулюванням пені за недоїмки. У 1897 р. дворяни одержали нові пільги. Ім з боку уряду

були зменшені відсотки по кредитах на 0,5%, а усі недоїмки були зараховані особливим боргом, погашення якого обмежувалося 0,25%. Тому наслідком цілеспрямованої діяльності Ради банку, що керувалася Міністерством фінансів, було те, що дана установа мала вкрай низьку ефективність функціонування та була напівблагодійною

і, врешті-решт, не виконала свого прямого призначення і тим самим розбещувала своїх клієнтів, що в значній мірі гальмувало становлення капіталістичного виробництва на селі. У 1910 р. усі справи Державного дворянського банку були передані Державному селянському земельному банку, який на цей час процвітав.

Список використаних джерел:

1. Гурьев А. Очерки развития кредитных учреждений в России / А. Гурьев. – СПб, 1904. – С. 62.
2. Ходский Л.В. О крупном поземельном кредите в России / Л.В. Ходский // Русская мысль. – 1882. – № 7. – С. 236.
3. Новікова І.Е. Формування вітчизняної банківської системи у другій половині XIX ст. (структура та функціональне призначення) / І.Е. Новікова // Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць. – Київ, 2009. – Ч. 3. – 300 с.
4. Приймак О.М. Позикова політика Селянського банку на Півдні України / О.М. Приймак // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. 9. – 188 с.
5. Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 р.) / Д. Крохмалюк // Вісник НБУ. – 2000. – № 9. – С. 58–63.
6. Чухась А. Селянський поземельний банк Російської імперії / А. Чухась, Г. Бобер // Вісник НБУ. – 2002. – № 4. – С. 60–61.
7. Краснікова О.М. З історії становлення і функціонування земельних банків в Україні (1861–1918 рр.) / О.М. Краснікова // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 64–69.
8. Наше дворянское землевладение (1) // Новости и биржевая газета. – 1889. – 11 октября. – № 283.
9. Сборник сведений по Европейской России за 1882 г. – СПб., 1883. – 108 с.
10. Наше дворянское землевладение (2) // Новости и биржевая газета. – 1889. – 15 октября. – № 284.
11. Новости и биржевая газета. – 1889. – 25 сентября. – № 264.

Аннотация. В работе рассматривается деятельность Государственного дворянского земельного банка, который был создан для поддержки дворян-землевладельцев в решении проблемы их задолженности по кредитам. Однако автор доказывает, что основная масса дворян не была в стеснительном положении по отношению к займам и использовала банк для обеспечения себе комфортного существования, получая от правительства значительные преференции в виде различных льгот и продления срока кредита, а это давало возможность постепенно модернизировать сельское хозяйство.

Ключевые слова: Государственный дворянский земельный банк, кредит, дворяне-землевладельцы, долги, займы.

Summary. The article discusses the activity of the State Noble Bank, which was founded to support the land-owning noble classes to decide the question on their loan debts. However, the author shows that the great bulk of nobility was not in difficult situation about the loans and used the bank to provide a comfortable being getting the government considerable preferences in the form of benefits and loan extension and that made it possible to modernize agricultural production gradually.

Key words: State Noble Land Bank, credit, the land-owning noble classes, debts.